

Dersim dört dağ içinde

Kurtuluş Savaşı komutanlarından Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın kitaplığından çıkan ve torunu İzzeddin Çalışlar tarafından gün yüzüne kavuşturulan raporun orijinali, Jandarma Umum Kumandanlığı'nca 55.058 sayısıyla, 'gizli' ve 'zata mahsus olarak', 'kayıt altında' yüz adet basılarak yayımlanmış.

Neden bahsettiğini tam olarak bilmeyen, boşboğaz, patavatsız insanlar için kullanılan bir laftır “akım derken bokum demek”; bir şeyi övmek için yola çıkıp, o şeyin kusurlarını, açmazlarını, karanlık noktalarını anlatırken buluverir böyleleri kendilerini. Tıpkı geçen yılın sonlarında Onur Öymen'in düştüğü durum gibi aslında. Meclis kürsüsünde AKP'nin Kürt açılımına karşı cansiperane mücadele verirken ağzından, “Maalesef bu ülkenin anaları çok ağladı. Tarihimiz boyunca çok şehit verdik. Çanakkale Savaşı'nda 200 bin şehidimiz vardı, hepsinin anası ağladı. Kimse çıkıp 'bu savaşı bitirelim' demedi. Kurtuluş Savaşı'nda, Şeyh Sait isyanında, Dersim isyanında, Kıbrıs'ta analar ağlamadı mı? Kimse 'analar ağlamasın, mücadeleyi durduralım' dedi mi? İlk siz diyorsunuz. Çünkü sizin terörle mücadele cesaretiniz yok” lafları dökülüyordu. Türkiye tarihinin karanlık odalarından birisi olan 'Dersim isyanı' lafı ağızdan bir kere çıkınca elbette yakılan, yıkılan, uçaklarla bombalanan köyler, sürgün edilen aileler, 'eşkiyayla mücadele' çerçevesinde öldürülen insanlar da gündeme geldi; Öymen'in, isyanın bastırılış tarzını olumlayan yaklaşımı gösterilen şiddetli tepkiyle kınandı. Beri yandan Öymen'in aslında 'klasik' bir refleks verdiğini de söylemeden geçmek mümkün değil. Çünkü temsil ettiği zihniyet kalıbı dairesinde bakınca aslında çok acayip bir şey söylemediğini görmek mümkün. Nitekim bunun en büyük kanıtlarından birisi artık elimizde: Dersim Raporu.

Kurtuluş Savaşı komutanlarından Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın kitaplığından çıkan ve torunu İzzeddin Çalışlar tarafından gün yüzüne kavuşturulan raporun orijinali, Jandarma Umum Kumandanlığı'nca (III. Şube, I. Kısım tarafından), 55.058 sayısıyla, 'gizli' ve 'zata mahsus olarak', 'kayıt altında' yüz adet basılarak yayımlanmış. Yayım tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte torun Çalışlar'ın Sunuş yazısında belirttiğine göre, 1933 yılının son çeyreği ya da 1934'ün ilk aylarında yayımlandığı anlaşılıyor. Yazarı da yine belirsiz, ancak yüksek ihtimalle üst rütbeli bir komutan.

İki kısma ayrılan rapor-kitabın ilk kısmında 'Dersim Nedir?' sorusuna etraflı bir yanıt aranıyor. Dersim'in Coğrafi Vaziyeti, Dersim'in Yolları, Dersim'in Suları, Dersim'in İrkî Vaziyeti, Dersim'in Maarif Vaziyeti, Dersim'in Sıhhî Vaziyeti, Dersim'in Askerlik Vaziyeti gibi toplam 13 başlıkta Dersim'in ve bölgenin bir haritası çıkarılıyor.

Köklerini unutan (!) Türkler

Yollar özellikle bir askerî harekâta uygunluğu bakımından tetkik edilirken, 'İrkî Vaziyet' kapsamlı bir etnoloji araştırması aslında. Tabii araştırmanın, bölge insanın nasıl aslında Türk olduğunu ispatlamaya

dayalı olduğunu göz ardı edecek olursak!: "... Şimdiye kadar verilen izahattan şu neticeye varırız: Plümer mıntıkası aşiret isimleri ve halkının kendi duygusu, Şarktan garba intikal hisleriyle Dersim'in aslen Türk olduğu tespit edilebilir."

Bölüm boyunca bölge insanın Horasan'dan gelmiş olduğunu ileri süren komutan, Yalçın Küçük'ü aratmayacak şekilde özellikle yer adlarının köken ve anlamlarıyla da yakından ilgileniyor. Ne var ki, bütün tetkiklerin sonunda gelip dayandığı yer aynı: Etkisinde kaldıkları komşuların etkisiyle Türkçeyi ve Türklüklerini unutan (!), öyle üç beş kişi değil epey fazla sayıda insan...

Dersimlilerin Kürtlüğe 'kaymasının' arkasında yatan sebeplerden birisi olarak Hamidiye Alayları'nı gören raporun yazarı, Cumhuriyet'in diliyle "yüzde 70'i, hissiyle yüzde 20'si Kürtleşmiş bir Dersim'le" karşılaştığının altını çizerek asimilasyon için aslında hâlâ yapılabilecek bir şeyler olduğunu da ifade ediyor: "...bilhassa Mazkirt, Nazımiye, Plümer, Ovacık, Hozat kazalarındaki nüfusun yüzde 70'i Kürt gibi konuşan ve fakat henüz onun karakterini hazmetmeyen ve kendi akideleri ile onu yenmeye çalışan ve Türk ile Kürt arasında kalmış, şaşkın bir camidir. Şayanı teessür olan en mühim nokta, Dersim anasının Dersim babasından evvel Kürtleşmeye başlamasıdır. Dersim'i şu suretle mütalâa ettikten sonra, kaybolmak üzere bulunan ve kanında Türk kanı ekseriyeti olan büyük bir halk kütlesini geriye, yani millî varlığına doğru çevirmek için hemen ıslahata ve tedbirler almaya başlamak lazım geldiği kanaatine varılır..."

Geçmişten bugüne fişleme...

Bu ıslahat ve tedbirlerin neler olabileceğini raporun sonunda anlatan komutan, Dersim'in Asayiş Vaziyeti başlıklı ikinci kısma geçmeden önce Dersim'deki Aşiretler bölümünde bölgede bulunan tüm aşiretleri tek tek kayıt altına alıyor. Her aşiret için ayrı ayrı açılan 'Reisler', 'Aşiretin hükümete karşı temayülü', 'Aşiretin Nüfusu', 'Aşiretin Silah Mevcudu', 'Aşiretin Diğer Aşiretlerle Münasebeti', 'Serveti' gibi alt başlıklar günümüzde çokça konuştuğumuz 'fişleme' meselesinin askerî kültürde gayet eski ve köklü bir gelenek olduğunu gösteriyor.

Raporun ikinci kısmında Osmanlı'dan itibaren Dersim'de yaşanan "asayişsizlik tarihçesi"ni ortaya koyan komutan, öncelikle Osmanlı zamanında Dersim'e düzenlenen dört harekâtı (1907, 1908, 1909, 1916) aktardıktan sonra (ki bir yerde, "1877'den beri Dersim üzerine ufaklı büyüklü muhtelif ve umumi 11 hareket" yapıldığını da kaydediyor) Cumhuriyet'in ilanından raporun yazıldığı tarihe kadar geçen sürede bölgeye düzenlenen harekâtlara geçiyor: 1926 Harekâtı (Koç Uşağı Tedibi), 1930 Plümer Hareketi. Nitekim elimizdeki raporun, köylerin yakıldığı, uçakların bombardıman yapmak suretiyle destek verdiği bu harekâtlardan ve sonrasındaki tedbirlerden "kesin netice" elde edilemediği için

yazıldığını anlıyoruz: “Bu müddet zarfında Dersim’in ıslahı için zamana göre iyi ve etraflı esaslar düşünülmüş ve fakat maksat ve gaye istihsal olunamamıştır.”

Hal böyleyken geçmişte olan bitene göz atmak kaçınılmaz oluyor ve raporu yazan komutan konuyla ilgili daha önce yazılmış neredeyse bütün önemli raporların birer özetini çıkarıyor. Kitapta, dönemin Anadolu Müfettişi Umumisi Müşir Şakir Paşa’nın 1899’da yazdığı rapordan (“Tedabiri şedide, masarifi külliye ihtiyarı ve birçok adamın itlafı gibi devletçe marzı [rıza ile ilgili] olmayan netayıçten başka bir netice vermez. Bunun için bu sefer de şiddet iltizam olunursa, evvelkileri gibi akim kalacağından şüphe edilmemek lazımdır. Fikrime göre, evvela marazın sebebini tahlil lazım. Sebebi şekavet, fakır ve zarurettir. Ceraimin takipsiz kalması, cehaleti umumiye, itikadatı batıla ve mazannenin [ermiş sanılan] icrayı şekaveti derecei ibahada [mübah] göstermesi ve şu suretle şekavetin nazarı halkta mevaddı adiyeden olduğu telakkisinin uyanması, Dersim derdinin başlıca sebepleridir.”), Dahiliye Vekili Şükrü Kaya’nın 1931’de yazdığı rapora (“Bu havali ve buraların hali zati devletlerinin tamamıyla malûmudur. Yalnız maruzatıma bir mukaddime olmak üzere arz etmek istediğim keyfiyet artık Dersim meselesinin kati surette hallinin devletçe, milletçe ve bilhassa hükümetçe tehiri caiz olmayan muzur, tehlikeli ve zaman geçtikçe halli müşkülleşecek ve zararı artacak bir vaziyet almış olmasıdır.”) kadar birçok isim tarafından hazırlanmış, sertlik tonları genelde pek değişmeyen birçok rapor örneğini bir arada görmek mümkün.

Çalışması ‘ıslah’ın esaslarını ve safhalarını belirterek bitiren raporu yazan komutanın, hangi aşiretten kimlerin, nerelere ve ne suretle sürgün edileceğini belirten lahikası yanı sıra bölgeye düzenlenen bazı harekâtların krokilerini barındırması da rapor kitabın önemini daha da arttırıyor. Sonuç olarak, sadece bölgede on yıllardır akıp duran kanın kaynaklarını anlamak isteyenler için değil Türkiye’de var olan köklü bir zihniyeti biraz daha yakından tanımak için de mutlaka okunması gereken bir kitap Dersim Raporu.

Zaza kadınlar

“Zaza kadını Türkmen kadınları gibi, Yörük kadınları gibi, cinsî temaslara pek düşkündür. Öteden beri taptığı parlak ve bol yıldızlı göklü yaylalarda, ay ışığına karşı neşeli ve şen kahkahalar salan ve boyu içinde kendisine eş arayan Türkmen kadınından Zaza kadını ayırmak ve bunları aynı neslin kızları sanmamak onları tanımamak olur. Zaza kadını tıpkı Türkmen kadını gibi, evinin işlerini çevirir. Temizliğe Türkmen çadırının temizliği kadar bakar.

Karaktere taalluk eden [ait olan] bu ana hatlar, Zazaların Türkmen olduklarını ve filhakika tarihçilerin iddia ettikleri gibi dili yarı Faris yarı Türkçe olan Harezmilerden oldukları ve Kürtler’le çok fazla temas

neticesinde, dillerindeki Türk kelimeleri de ya İraniyeştirdikleri veya unuttukları anlaşılmalıdır.” (s. 49) *Kitaptan*

Eğer Yavuz’un garazı...

“Yavuz Sultan Selim’in gazabı olmasaydı, bugün güzel Türkiye’imizde tek bir Sünnî’ye tesadüf etmek imkânı belki de mümkün olamayacaktı. Zira Farişî dili salgını nasıl ki hakanların harimine ve devlet muhaberatına kadar girmişse, bu dilin hemen hemen bir lazımı gayri müfarık [olmazsa olmaz] olan Şiilik de onu takip edecekti... Eğer Yavuz’un garazı Dersim’in yalçın dağları içine girebilmiş olaydı, herhalde Dersim’i de bugün maddi ve manevi başka bir yol üzerinde görürdük.” (s. 50-51)

“(…) İkinci kısım Zazalara yani Aleviler’e gelince: Bunlarda mezhep ve âdet dili Türkçe’dir. Ayinlerine iştirak edenler Türkçe konuşmak mecburiyetindedirler. Bu mecburiyettendir ki, Alevi Zazalık asırlardan beri ihmal edildiği halde, Türklükten pek de uzaklaşmamış Dersim Alevileri arasında cevap istememek şartıyla Türkçe meram anlatmak mümkündür. Şayanı nazar ve esef olan nokta şudur ki, 20-30 yaşından yukarı yaşlı her fertle Türk dili ile müteakabilen anlaşmak ve dertleşmek mümkün olduğu halde, Türk dili tamamen Zazalaşmakta ve halen 10 yaşından küçük çocuklarda ise Türk diline rastlamak imkânı kalmamaktadır. Bu netice, Dersim Alevi Türklerinin de benliklerini kaybetmeye başladıklarına ve ihmal edilirse günün birinde Türk dili ile konuşana tesadüf edilemeyeceğine delildir.” (s. 52) *Kitaptan*

Şiiliğe bulaşmışlar

“(…) Şu halde “Dersimliler Türk ise niçin dilleri Türk değildir?” diyenlere karşı, “Dersimliler Türktür fakat ana yurtlarında Şiiliğe bulaşmışlar, dillerine yarıya kadar Farişî kelimeler almışlar, uzun müddet İran harsı ve dilinin tesiri altında kalmışlar ve nihayet Selçuk saraylarını istila eden Türk devletinin kuyudatına kadar giren bu dil, Dersimli’nin kalbine kadar işlemiş, kendilerine Şiiliği talim eden seyitleri ve babaları aslen kendi nesillerinden olmadığı için, Kızılbaşlık aleyhtarlığı ile yapılan devlet takipleri, kendilerini büsbütün Türk âlemi ile temastan kestirmiş ve sindirmiş, bu suretle her gün bir az daha Farişî diline yaklaşmışlar ve nihayet yedi sekiz asır içinde, kısmen yine dillerini unutmamaya, hatıralarını ve karakterlerini muhafaza etmeye muvaffak olmuşlardır. Kürt değildirler. Kürtlükle alakaları yoktur. Asılları ve nesilleri Türkmen olan Zaza’dırlar. Dilleri de Kürtçe değil, Zazaca’dır” [denebilir].” (s.57) *Kitaptan*

Kıvanç Koçak

Radikal Kitap – 05.02.2010